

Isaac Deutscher

Mellan det förflutna och framtiden

November 1961

[Deutscher recenserar Edward Hallett Carrs bok *Vad är historia?*]

I sina Trevelyan-föreläsningar, som återges i *Vad är historia?*,¹ lägger E.H. Carr fram en filosofisk-historisk lärosats. Det är vanligen en smula riskfyllt för en praktiserande historiker att stiga fram som en historiefilosof; han kan sakna de nödvändiga filosofiska förutsättningarna, och/eller kan ådagalägga en skillnad mellan sin teori och praktik. Carrs lärosats är dock mycket imponerande, och i vissa avseenden den bästa framställningen i sitt slag som någonsin producerats av en brittisk historiker.

Den fördelaktiga utgångspunkt från vilken han närmar sig sitt ämne ligger på gränsen mellan den brittiska akademiska traditionen och marxismen. I hela hans framställning är samspelet mellan dessa två influenser mycket närvarande. Trots att Carr har tagit till sig mycket från den marxistiska historieuppfattningen, så identifierar han sig inte med den och upprätthåller en viss distans, och trots sin uttryckliga kritik av den brittiska traditionen och särskilt dess empiristiska slagsida, tillhör han denna, även om han inte gör det helt och fullt. I själva verket tar han upp trådarna från den brittiska historiefilosofin där R.G. Collingwood, för ungefär ett kvarts sekel sedan, lämnade dem i *The Idea of History*, en bok som har haft en stark och, förmodar jag, ganska nyligen inträffad påverkan på Carr. Även om han inte tar itu med uppgiften med samma filosofiska känsla och subtilitet som Collingwood, så är han mycket överlägsen sin föregångare som både historiker och politisk teoretiker.

Han följer Collingwood i sitt motstånd mot den "faktologiska" och empiristiska metoden och ser historien som "rekonstruktionen av det förflutna i historikerns tankar" och som en "dialog mellan närvarande och förfluten tid" (eller snarare mellan det förflutna och framtiden). "Historikerns funktion är varken att älska det förflutna eller att frigöra sig från det, utan att behärska och förstå det som en nyckel till förståelsen av nutiden." Men när historikern betraktar svunna tider, är han/hon ändå försänkt i sin egen epok, dess intressen, bekymmer och idéer, och på så sätt ger nutiden honom i själva verket hans nyckel till det förflutna. Vid första anblicken ställs vi här inför en olöslig motsättning mellan nutiden som en nyckel till det förflutna och det förflutna som en nyckel till nutiden. För Carr är inte motsättningen olöslig, det är snarare fråga om en "motsatsernas enhet". Med hegelianerna och marxisterna skulle Carr förmodligen säga att i detta ligger problemets dialektik. Sett ur en annan synvinkel så är detta den vidare och välbekanta enheten mellan objekt och subjekt, där det förflutnas byggnadsverk utgör objektet och historikerns nutidsbundna sinne subjektet.

Således är historikerns arbete med nödvändighet subjektivt, men det kan också vara objektivt. Genom att återskapa det förflutna, kan han ge oss dess sanna bild. Men han måste "navigera" mellan objektivismens Skylla, som förkunnar att "fakta har absolut företräde framför tolkningar", och subjektivismens Karybdis, där historia endast framspringer ur historikerns sinne. På ett par ställen i sitt resonemang kommer Carr, liksom Collingwood, farligt nära Karybdis. Han frågar exempelvis "Vad är ett historiskt faktum?" och efter att ha påvisat det bedrägliga i uppfattningen att "fakta talar för sig själva", hävdar han att de "talar endast när historikern utnyttjar dem". Den "enda skälet", till exempel, varför vi är intresserade av slaget vid Hastings är "att historikerna anser det vara en verkligt stor historisk händelse", och om någon social

¹ Recensionen ("Between Past and Future") publicerades första gången i *The Times Literary Supplement* den 17 november 1961. Carrs bok finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Vad är historia.](#)

eller politisk händelse uppnår rangen av ett historiskt faktum så beror det på om den "accepteras av ... forskare som välgrundad och betydelsefull".

Det finns en anstrykning av historikerns professionella egocentricitet i dessa påståenden. Händelser som slaget vid Hastings, upptäckten av Amerika, slaget vid Waterloo, världskriget, den ryska revolutionen, utrotningen av miljoners judar av nazisterna, den första rymdfärden, osv är förvisso historiska händelser, oberoende av historiker. Av den omständigheten att historikern för eftervärlden är den enda källan till kunskap om dessa händelser följer inte att det är historikern som ger dem deras historiska karaktär. Det är snarare deras historiska karaktär, dvs deras verkliga inverkan på mänskliga angelägenheter, som får historiker att "rekonstruera" sådana händelser i sina tankar. Trots alla empirismens begränsningar, som Carr visar så övertygande, är den överlägsen de subjektivistiska skolorna i förståelsen av denna aspekt av problemet. Trots sina subjektivistiska felsteg är Carr också medveten om det när han med beundransvärd klarhet säger: "Att ett berg tycks ändra utseende allt eftersom man ser det ur olika synvinklar betyder objektivt sett inte att berget inte ser ut på något speciellt sätt eller att berget ser ut på oändligt många sätt." Det historiska faktumets form och verklighet står över alla tolkningar. "Att ingen existerande tolkning är fullkomligt objektiv betyder inte att alla tolkningar är lika bra och att historiska fakta i allmänhet inte är tillgängliga för objektiv tolkning." I själva verket är det enbart det historiska faktumets verklighet som gör sökandet efter den historiska sanningen meningsfullt, ett sökande som liksom alla förnimnelser framskrider på ett asymptotiskt sätt.

Vad gör då en tolkning mer giltig än en annan? Varje historiker bedriver en dialog mellan dåtid och nutid, men en del av dialogerna är betydelsefulla och andra meningslösa. Hur mycket av "berget" som historikern ser, och hur tydligt han ser det, beror till stor del på hans synvinkel, dvs på hans *Weltanschauung* [världsåskådning], som det har formats av hans sociala bakgrund. Därför säger Carr: "Man bör granska historikern innan man börjar granska fakta".

Vi talar ibland om historieskrivningen som en "procession i rörelse"... historikern [är] bara ytterligare en dimfigur som vandrar fram i processionen. ... Nya perspektiv och nya synvinklar dyker ständigt upp, medan processionen — och historieskrivningen med den — rör sig framåt... hans [historikerns] plats i processionen bestämmer den synvinkel ur vilken han ser det förflutna.

Om han råkar befinna sig med "folk eller nationer som befinner sig i historiens vågdalar", är han dömd att få fel synvinkel, ett falskt perspektiv eller inget perspektiv alls.

Härav följer de dimmor av pessimistisk konservatism, skepticism, anti-"historicism" och uppgivenhet som kännetecknar så mycket av den samtida historieskrivningen. "Så länge allt gick efter beräkning var historien full av mening för brittiska historiker. Nu när historien har tagit en annan vändning har tron på dess mening blivit en irrlära." Carr koncentrerar attacken mot sir Lewis Namier, professor Karl Popper och sir Isaiah Berlin. Han påpekar paradoxen att konservatismen har funnit sitt intellektuellt mest aggressiva historiska språkrör i Namier, den naturaliserade högermannen, eftersom Namier, till skillnad från den typiske engelske konservativa som "när det kommer till kritan visar sig vara till 75 % liberal", saknade "rötter" i 1800-talsliberalismen och dess optimistiska tro på sociala framsteg. Ingen som hämmades av den traditionen kunde helt och hållet dela Namiers förtjusning över en "trött stiltje" (bristen på verkliga argument) i brittisk politik, i den se "en större nationell mognad", och med Namier önska "att den länge måtte få förbli ostörd av politiska tänkare".

Hos professor Popper och Sir Isaiah Berlin tar den konservativa motviljan mot politisk filosofi formen av en extrem subjektivism, av en moralism som förväntar sig att historikern ska agera som "skarprättare" (särskilt gentemot den ryska revolutionens ledare), av en bitter fientlighet mot den vetenskapliga behandlingen av historia och mot varje form och variant av determinism. På en mer folklig nivå producerar dessa attityder den naiva uppfattningen att

endast ”individer”, i motsats till ”sociala krafter”, är historikerns rätta tema. Carr citerar träffande Goethes anmärkning att ”när en tidsålder är på tillbakagång är alla tendenser subjektiva, men när å andra sidan förhållandena mognar mot en ny epok är alla tendenser objektiva”.

Vad Carr säger om det vetenskapliga förhållningssättet till historien, kausaliteten [orsakssammanhangen] och problemet med individen och samhället tillhör de mest övertygande resonemangen som kan hittas i litteraturen om ämnet. I kapitlet ”Historia, vetenskap och moral” demonstrerar han hur mycket naturvetenskapens och historiens metoder har närmat sig varandra under de senaste årtiondena, då naturvetenskapen har lärt sig att ta itu med händelser snarare än fakta och med processer snarare än statiska tillstånd, och på så sätt genomsyrats av den historiska andan. Det kanske bör tilläggas inom parentes att Carrs uppfattning att alla ”lagar” är föråldrade och förkastas av den moderna naturvetenskapen är mindre välgrundad än han förmodar, vilket visas av den tveksamhet som Broglie, Einstein och andra har visat prov på just när det gäller denna punkt.

Men Carr är på fast mark när han påstår att ”historikern har vissa skäl att känna sig mer hemma i naturvetenskapens värld i dag än han kunde göra för hundra år sedan”. Detta gäller även om historiefilosoferna, som inte är helt hemma vare sig i naturvetenskapen eller i historien, är omedvetna om det, och ”är så upptagna med att tala om för oss, att historien inte är någon exakt vetenskap... att de inte hinner ägna sig åt historieskrivningens utveckling och anseende”.

Här och var är dock Carr resonemang filosofiskt ganska skakigt, särskilt när han behandlar kausalitetsprincipen och den roll som slumpen spelar i historien. Hans referenser till ”exempel från det vanliga livet” är ganska triviala och han lyckas inte riktigt komma till rätta med problemet. Han säger att de som avfärdar eller förringar kausalitet och betonar slumpen eller tillfälligheter gör det just för att de befinner sig i händelsernas vågdal och inte på dess vågkam. ”Åsikten att varje examen är ett lotteri kommer alltid att omhuldas bland de kuggade.” Men Carr är i själv ingalunda säker på att provresultat inte är ett lotteri. Den ökända formen på Kleopatras näsa, apbettet som dödade en kung, Lenins död, hävdar han ”var tillfälligheter som ändrade historiens gång”. Han förkastar på denna punkt de motsatta åsikterna hos sådana determinister som Montesquieu, Marx och Tolstoj, och drar slutsatsen att ”det är meningslöst att försöka smussa undan dem [olyckshändelserna] eller att låtsas att de... inte hade någon verkan”.

Han avfärdar helt Trotskijs åsikt att kausaliteterna [orsakssammanhangen] i historien liksom i biologin ”bryts genom det slumpartade” och förverkligas genom något som ”det naturliga urvalet av tillfälligheter”. Men han gör inget försök att själv filosofiskt korrelera sin acceptans av orsakssamband och sitt erkännande av slumpens viktiga och möjligen avgörande roll. Men om tillfälligheten ändrar på ”historiens gång”, bör då inte historikern till fullo ta hänsyn till detta? Nej, svarar Carr, han har rätt att ignorera tillfälligheten ty den ”ingår inte i någon rationell historietolkning eller i någon historikers rangordning över viktiga orsaker”. Men detta är sannerligen att kringgå sakfrågan. I vilken mening är en tolkning som bortser från en verklig och kanske avgörande faktor i historien ”rationell”? Om slumpen verkligen ändrar händelseförloppet, men ändå inte passar in i historikerns ”rangordning över viktiga orsaker”, är det då inte något fel med denna rangordning? Och blir därmed inte historikerns orsaker mycket mindre betydelsefulla än han gör gällande? ”Slumpartade orsaker kan inte generaliseras” tillägger Carr, och därmed har de ingen teoretiskt intresse. Men är då inte historikerns generaliseringar godtyckliga?

De inslag av subjektivism som fanns i en tidigare del av Carr resonemang träder här fram tydligt i förgrunden. Om det verkligen vore sant att det som avgör om en händelse lyckas eller

misslyckas uppnå status som ett historiskt faktum är om den ”accepteras av andra forskare som välgrundad och betydelsefull”, då skulle historikern vara berättigad att från sin tingens ordning avlägsna allt som han inte anser vara betydelsefullt, oavsett vilken dess verkliga påverkan på händelseförloppet kan ha varit. Men hans ”rangordning över orsaker” skulle då bara vara rationalistisk, inte rationell – den skulle vara spunnen ur hans eget sinne, historiens ”berg” skulle inte ha någon objektiv form, utan enbart en sådan form som historikern hade valt att ge det, och han själv skulle regera från dess topp som en enväldig herre över en amorf massa av fakta. Han skulle däremot inte ha rätt att härska i namn av ”objektiva orsakssamband” och determinism. Carr verkar omedveten om sin filosofiska inkonsekvens och i vilken utsträckning som han här blottställer sin flank för motangrepp från professor Popper och sir Isaiah Berlin.

Läsare av Carrs *History of Soviet Russia*² måste bli något förbryllade över denna subjektivism, ty *History* är författad i en övervägande empiristisk stil, som ibland gränsar till faktologi – men det är uppenbarligen bara ett annat fall där historikern i sin praxis avviker från sin teori.

Det är också märkligt att, som Carr gör, argumentera för både en deterministisk och teleologisk syn på historien. (”Det historiska tänkandet”, citerar han Huizinga med gillande, ”är alltid teleologiskt.”) Förvirringen kan bero på ovarsam hantering av filosofiska termer (där användningen av termen ”absolut” i kapitel 5 är ett annat exempel). Men bakom denna förvirring finns ett verkligt problem som Carr diskuterar med en stor dos originalitet. Det är följande: människor agerar eftersom de drivs av vissa orsaker, men när de agerar strävar de efter att uppnå bestämda mål och syften. Orsakerna återspeglas i målen och målen återverkar på orsakerna. Historikern är inget undantag: han ser mönstren av historisk orsak och verkan genom prismet av sina mål och syften – med sitt sociala ideal och sin bild av framtiden i sitt sinne. Historiker ”föreställer sig det förgångna och minns framtiden” som Namier formulerade det. De frammanar historien för att tjäna sina ideal.

Den kognitiva värdet av en historikers arbete beror därför på naturen av hans ideal. Förståelsen av det förflutna hämtar kraft och djup från ett socialt syfte som står i harmoni med den egna epokens verklighet och med den egna generationens rörelse framåt. Ett reaktionärt syfte tenderar att stänga till historikern sinne för det förflutna såväl som nutiden. När han längtar efter svunna tider, kan han inte ens förstå dessa tider. Han kan inte föra en fruktbar dialog mellan det förflutna och framtiden, eftersom han saknar kontakt med framtiden.

För denne recensent framstår åtminstone den allmänna sanningen i detta resonemang som obestridlig. Men ändå bör här en varning vara på sin plats. Historikern övertygelse om att han ”rider på tidvattnets vågkam” kan lätt kan få honom att hamna i ett slags ”progressiv” subjektivism och uppmuntra honom att behandla historien som en ren ”projektion av nutiden på det förflutna”, som den en gång behandlades av liberalen Croce och bolsjeviken Pokrovskij. Även om den ”progressiva” inställningen i regel är historiskt mer fruktbar än den reaktionära, har författare som är nostalgiska för det förflutna ibland varit snabbare än dess anhängare att upptäcka bristerna hos en nyss upprättad och framåtblickande regim – därav genomslagskraften i de ”feodala socialisternas”, från Sismondi till Tolstoj, kritik av den borgerliga livsstilen. Å andra sidan har känslan att rida ”på tidvattnets vågkam” gjort stalinistiska (och chrusjtjovitiska) historiker till ytterligt samvetslösa förfalskare och manipulörer. Den progressiva *Weltanschauung* [världsåskådningen] kan faktiskt ge historikern nyckeln till det förflutna, men hur ofta har inte subjektivism eller politisk arrogans slagit den ur hans hand!

² Carrs ”standardverk”, *Sovjetrysslands historia*, kom att omfatta 14 volymer (och behandla tiden fram till 1929). På svenska finns *Ryska revolutionens historia 1917-1923* (3 volymer) och *Mellan Lenin och Stalin (Sovjet 1923-1924)*, samtliga utgivna av Bo Cavefors förlag – Red.

Med dessa reservationer skriver man gärna under på Carr påstående att "historia i egentlig mening kan bara skrivas av dem som finner och accepterar känslan av en riktning i det historiska skeendet." Hans deklARATION av en "tro på samhällets och historiens framtid" bryter in som en stark och uppfriskande bris i det intellektuella missmodets kvava luft som så länge har förhärskat i vår historiefilosofi.

Historieskrivningen är en progressiv vetenskap på så sätt att den försöker få fram ständigt utvidgade och fördjupade insikter i ett händelseförlopp som i sig självt är progressivt. Detta är vad jag skulle mena med uttrycket att vi behöver "en konstruktiv syn på det förflutna". Den moderna historiografin har vuxit fram under de senaste två århundradena i denna dubbla tro på framåtskridandet och kan inte fortleva utan den, eftersom det är denna tro som ger den dess värdenorm, dess prövosten för skiljande mellan det betydelsefulla och det slumpmässiga...

Själv förblir jag optimist, och när sir Lewis Namier råder mig att sky program och ideal, när professor Oakeshott försäkrar mig att vi inte är på väg någonstans och att allt som betyder något är att hålla båten på rätt köl, när professor Popper vill hålla den gamla T-Forden kvar på vägen med hjälp av en smula "etappvis förbättring", när professor Trevor-Roper slår skrämmande radikaler på hakan och professor Morison pläderar för historieskrivning i en sund, konservativ anda, då skall jag se ut över en förvirrad, kämpande värld och svara med en stor vetenskapsmans ofta citerade ord: "Och ändå rör hon sig."

Författaren är kanske mindre uttrycklig än han kunde ha varit om sin "känsla för historiens riktning". Han lämnar läsaren med intrycket att hans bild av framtiden, som måste ge så starka avtryck i hans bild av det förflutna, är en något vansklig gemensam nämnare för så vitt skilda fenomen som den sovjetiska planekonomin, anti-imperialistiska revolutioner i Afrika och Asien, välfärdsstaten, keynesianismen och arvet från den brittiska radikalismen. Och Carr har kanske själv inte lagt märke till att när han avslutar sin framställning med en triumferande optimistisk anmärkning, så uttrycker han i själva verket optimismen hos den artonhundratalets liberala historiesyn som han så hårt kritiserade i början av sitt resonemang. För att parafasera Carr är det ingen tillfällighet att även han, "när det kommer till kritan visar sig vara till 75 % liberal", en av sin generations mest oortodoxa, radikala och fördomsfria brittiska liberaler.

Översättning: *Martin Fahlgren*